

PRO ANTIQUA

KONSERWACJA I RESTAURACJA DZIEŁ SZTUKI

Ul. Nad Drwęcą 88, 87-162 Nowa Wieś, tel. kom. 739249897

e-mail: wkondrat@wp.pl

**PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH, STAN ZACHOWANIA
OŁTARZA GŁÓWNEGO Z KOŚCIOŁA P.W. ŚW. PIOTRA I PAWŁA W
PIENIĘŻNIE**

Toruń 2023

STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ OBIEKTU

Ołtarz główny pochodzi z początku XXw. Jest wykonany w stylu neogotyckim ,nawiązującym do gotyckich ołtarzy szafiastych.

Nastawa ołtarzowa

Stan zachowania nastawy ołtarzowej nie jest zadowalający. Głównymi przyczynami zniszczeń ołtarza są: nieustabilizowane wcześniej warunki temperaturowo – wilgotnościowe panujące w kościele, obecność żerujących owadów z rodziny kołatków oraz liczne interwencje w konstrukcję oraz dekorację malarską i pozłotniczą.

Niekorzystne warunki wilgotnościowo – temperaturowe oraz mikroorganizmy powodowały stałą destrukcję ołtarza, zarówno jego konstrukcji (belki i niektóre elementy architektury – kolumny, gzymsy z widocznymi żerowiskami kołatka, mikroflora na odwróciu) jak i polichromii i złocień (liczne odspojenia, pęcherze, przetarcia) oraz warstw pozłotniczych (odspojenia warstw, przetarcia). Zmiany spowodowały rozpojenie się

poszczególnych elementów konstrukcyjnych, desek powodując widoczne szczeliny.

Nastawa ołtarzowa została jednokrotnie przemalowana warstwą grubego lakieru silnie pociemniałego i zabrudzonego. Późniejsze remonty i wadliwie przeprowadzone prace renowacyjne spowodowały utratę pierwotnego wyglądu warstw zarówno malarskich jak i pozłotniczych. Użycie materiałów nieszlachetnych, niezgodnych z pierwotnym wykonaniem, takich jak szlagmetal, brązy

spowodowało trwałe procesy korozyjne.

W obrębie polichromii szafy ołtarzowej widoczne są spękania i odspojenia warstwy

malarskiej sięgające oryginalnych, pierwotnych polichromii i zaprawy kredowo-klejowej. Świadczy to w pierwszym przypadku o osłabionej adhezji warstw zaprawy do drewnianego podłoża oraz w drugim przypadku o osłabionej adhezji warstwy malarskiej do zaprawy.

W wyniku pracy drewna, spowodowanego dużymi skokami wartości temperaturowo-wilgotnościowymi zauważalne są, szczególnie w partiach gzymsów powstałe w różnych okresach szczeliny, rozspojenia poszczególnych elementów nastawy. W wielu miejscach uzupełniano je niewłaściwymi pod względem konserwatorskim materiałami w sposób niewłaściwy i niedbały. Stosowano nieopracowane kity o dużym skurczu, który powodował spękania i odspojenia, a także przypadkowo dobrane listwy. Z biegiem lat listwy zmieniały swoje wymiary odsłaniając szczeliny.

Elementy nastawy ołtarzowej dodatkowo wzmacniano wieloma widocznymi gwoździami powodującymi pęknięcia podłoża drewnianego i co za tym idzie oryginalnych warstw malarskich i zaprawy. Liczne gwoździe zostały powbijane również w celu mocowania okazyjnie różnych elementów i ozdób.

Drewno nastawy ołtarzowej w niewielkim stopniu zaatakowane przez owady z rodziny kołatków. Widoczne liczne otwory po owadach i świeże żerowiska o czym świadczy stale wysypujący się pył drzewny z tychże otworów. Drewno w wielu miejscach zdegradowane, szczególnie w obrębie krawędzi gzymsów i detali snycerskich

Na obecnym etapie wiadomo, że pierwotna warstwa malarska znajduje się w obrębie nastawy ołtarzowej, trudno jednak jest określić stan jej zachowania i zakres występowania, gdyż znajduje się pod licznymi przemalowaniami. Będzie to możliwe podczas prowadzenia prac konserwatorskich, wykonując najpierw szczegółowe odkrywki, określające miejsca, w których się znajduje, następnie odsłaniając większe partie spod przemalowań ukazując jej stan zachowania.

Badania mikrochemiczne pozwolą na określenie składu chemicznego pigmentów i spoiwa.

Rzeźby

Na ołtarzu przedstawiono sceny z pełnoplastycznymi rzeźbami przedstawiające świętych, umiejscowione w czterech kwaterach, zaś w centralnej części drugiej kondygnacji ołtarza umieszczono pełnowymiarową figurę Chrystusa Króla.

Rzeźby zostały częściowo przemalowane i przezłoczone materiałami nieszlachetnymi. Analiza wizualna pozwoliła stwierdzić występowanie licznych ubytków zarówno pierwotnej warstwy malarskiej jak i zaprawy. Oryginalne partie złocień znajdujące się na szatach figur zostały pokryte materiałami nieszlachetnymi – szlagmetal, brąza. Uległy one procesom korozji zmieniając kolor, ciemniejąc. W obrębie złocień widoczne liczne ubytki oryginalnych warstw wraz z zaprawą. Widoczne są również ubytki, pęknięcia i późniejsze

wadliwe reperacje podłoża drewnianego figur. Pęknięcia i późniejsze reperacje widoczne również na podstawach figur. Nieprawidłowe próby ich klejenia spowodowały dodatkowe pęknięcia, a źle opracowane, albo w ogóle nie opracowane kity znacznie obniżyły odbiór estetyczny figur. Drewno rzeźb miejscowo zaatakowane przez kołatki, głównie w dolnych partiach- podstawa, ale także widoczne otwory po owadach na korpusach figur.

Widoczne ubytki oryginalnej warstwy malarskiej wraz z zaprawą. Figury silnie zabrudzone i zakurzone. Widoczne powstające łódkowate łuski i osypujące się fragmenty polichromii świadczące o osłabionej adhezji warstwy malarskiej do

zaprawy kredowo-klejowej. Figury pokryte lakierem, który w miarę upływu czasu zdegradował żółkniejąc i ciemniejąc.

Detal snycerski

Detal snycerski to głównie złoczone i srebrzone elementy ołtarza.

Architektoniczny detal został w dużej części przezłocony wtórnie materiałami nieszlachetnymi, które uległy procesowi korozji. Zauważalne liczne ubytki pierwotnej warstwy pozłotniczej wraz z zaprawą pozłoczone bezpośrednio na drewno,

bez uzupełniania warstwy gruntu. Powierzchnia złoczeń silnie zabrudzona i zakurzona. Widoczne pęknięcia i odspajania się warstwy pozłotniczej wraz z

zaprawą, świadczące o osłabionej adhezji tychże warstw do podłoża. Górne partie – sterczyny, pinakle posiadają liczne pęknięcia ornamentyki, widoczne próby późniejszych, wadliwych reparacji, a także ubytki fragmentów snycerskich. Luźne i utracone elementy mocowano ze sobą za pomocą przybitych od odwrocia listew. Drewno miejscowo zaatakowane przez owady, powodujące jego degradację.

Obrazy

Obrazy będące tłem dla przedstawień figuralnych umieszczonych w czterech kwadrantach posiadają na całej powierzchni siatkę spękań, o łuskach nieznacznie podniesionych na krawędziach, ale stabilnych, bez tendencji odspajania się i osypywania.

Na całej powierzchni występują zabrudzenia i pociemniały, zażółcony werniks, miejscowo zaślepiony (dolne ciemne partie tła) powodujący niekiedy nieczytelność szczegółów przedstawienia. Powierzchnia warstwy malarskiej obrazów nieznacznie spękana, widoczne ubytki warstwy malarskiej, w dolnej partii obrazów osypywanie się i pudrowanie warstwy malarskiej

świadczącej o postępującej degradacji spoiwa..

Drobne ubytki warstwy malarskiej i przetarcia. Stan podobrazy dobry

Konstrukcja ołtarza, elementy konstrukcyjne

Konstrukcja ołtarza, ich główne elementy konstrukcyjne, takie jak belki pionowe, belki poprzeczne łączone ze sobą drewnianymi kołkami są stabilne i pewnie przenoszą ciężar poszczególnych elementów składowych ołtarzy.. Główne elementy konstrukcyjne nieznacznie zaatakowane przez owady, drobniejsze takie jak listwy, wsporniki silniej . Widoczne na nich liczne otwory wylotowe, ubytki drewna.

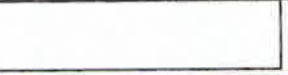

Nie widać poważniejszych, późniejszych ingerencji w konstrukcję ołtarzy za wyjątkiem drobnych listew uzupełniających ubytki drewna, powstałe szczeliny. Drewniane odwrocia obrazów będących tylnymi ścianami poszczególnych kwater w miarę dobrze zachowane, silnie zabrudzone. Oryginalne inskrypcje na odwrociach słabo czytelne.

BUDOWA TECHNICZNA OBIEKTU-STRATYGRAFIA OBIEKTU

A. PRZED KONSERWACJĄ

Architektura ołtarza, wystrój snycerski

nr warstwy	Oznaczenie graficzne	Chronologia	Charakterystyka warstwy
13		II	Werniks (figury)
12		II	Szelak
11		II	Lakier
10		II	Szlagmetal, brąza, aluminium
9		II	Warstwa malarska
8		II	Zaprawa kredowo-klejowa
7		I	Srebro płatkowe
6		I	Złoto płatkowe
5		I	warstwa malarska (figury, detal)
4		I	miksion
3		I	Bolus (czerwony)
2		I	przeklejenie
1		I	drewno

TECHNIKA WYKONANIA

KONSTRUKCJA: Ołtarz wykonany jest z drewna dębowego, detal snycerski drewno lipowe.

PRZEKLEJENIE: Drewno przyklejono klejem glutynowym.

ZAPRAWA: Elementy snycerki ołtarzowej, figury. Oparta jest na kredzie jako wypełniaczu i kleju glutynowym jako spoiwie. Zaprawę nałożono w jednej cienkiej warstwie i dość dokładnie wyszlifowano.

WARSTWA MALARSKA: Olejno żywiczna założona na uprzednio przeklejoną zaprawę (w przypadku rzeźb ołtarzowych).

Olejno- żywiczna położona bezpośrednio na drewno (w przypadku nastawy ołtarzowej). Założona jest w cienkiej warstwie. W późniejszym okresie została przemalowana w niektórych miejscach kolejnymi warstwami malarskimi.

ZŁOCENIA: Pierwotnie wykonane złotem płatkowym na mikstion i czerwony pulment.

Srebrzenia wykonane srebrem płatkowym na mikstion i czerwony pulment

FIGURY: Wykonane z jednego kawałka drewna sosnowego, pokryte zaprawą kredowo - klejową, opracowane malarsko i pozłotniczo jak pozostałe fragmenty.

ORNAMENTY: Ruchome ornamenty wykonane z drewna sosnowego mają budowę analogiczną jak złożone elementy ołtarza. Charakterystyczna jest nieznaczna grubość warstwy zaprawy, nawet na drobnych ornamentach.

IDENTYFIKACJA MATERIAŁÓW

A. MATERIAŁY PIERWOTNE

- **KONSTRUKCJA:** drewno dębowe, lipowe
- **PRZEKLEJENIE:** klej glutynowy
- **ZAPRAWA:** kreda i klej glutynowy
- **WARSTWA MALARSKA:** spoiwo olejno- żywiczne
- **MATERIAŁY POZŁOTNICZE:** mikstion, złoto płatkowe, srebro płatkowe, czerwony pulment

B. MATERIAŁY WTÓRNE

- z poprzednich napraw
- **KONSTRUKCJA:** fleki i uzupełnienia drewniane
- **WARSTWA MALARSKA:** przemalowanie olejne,
- **ZAPRAWA :** kredowo-klejowa
- **MATERIAŁY POZŁOTNICZE :** mikstion, szlagmetal, brąza, aluminium

OPIS WARUNKÓW PRZECHOWYWANIA OBIEKTU

Ołtarz przechowywany jest w warunkach nie ogrzewanej świątyni. Parametry wilgotnościowo - temperaturowe są obecnie stabilne.

PRO ANTIQUA

KONSERWACJA I RESTAURACJA DZIEŁ SZTUKI

Ul. Nad Drwęcą 88, 87-162 Nowa Wieś, tel. kom. 739249897

e-mail: wkondrat@wp.pl

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH PRZY OŁTARZU GŁÓWNYM

1. Wykonanie badań technologicznych w celu ustalenia techniki wykonania oraz chronologii i techniki wykonania późniejszych nawarstwień. Zbadanie rodzaju podłoża drewnianego zarówno architektury ołtarza jak i snycerki (kapitele, uszaki, rzeźby etc.), określenie rodzaju spoiw, polichromii i złocień (warstw oryginalnych i wtórnych)
2. Analiza mikrochemiczna spoiw i pigmentów, XRF
3. Wykonanie naszlifów, badania stratygraficzne udokumentowane zdjęciami mikroskopowymi.
4. Dezynfekcja ewentualnie zagrzybionych ścian za ołtarzem i odwrocia ołtarza. Proponuje się zastosowanie 0,3% roztworu alkoholowego Lichenicydy 264, środka o dużej efektywności biostatycznej i biobójczej w stosunku do grzybów. Proponuje się dezynfekcję bezpośrednią w formie oprysku.
5. Oczyszczanie odwrocia ołtarza z zabrudzeń powierzchniowych (kurzu, zaplamień) metodą mechaniczną i chemiczną (rozpuszczalniki)
6. Konsolidacja warstw technologicznych z podłożem (likwidacja odspojień warstw polichromii, złocień).
Proponuje się zastosowanie kleju glutynowego z dodatkiem antyseptyka, np. króliczego, o wysokiej elastyczności, wprowadzanego na ciepło w roztworze do 5% za pomocą iniekcji oraz użycie tworzyw sztucznych: np. Primal AC , Akrykleber, Beva w zależności od grubości odspojonych warstw.

7. Wykonanie odkrywek sondażowych, poprzedzonych wykonaniem prób na wytypowanie metody i środka do zdejmowania przemalowań.
8. Proponuje się sprawdzenie 3 metod:
 - mechanicznej (skalpele),
 - chemicznej (zastosowanie rozpuszczalników organicznych i past rozpuszczalnikowych gotowych, np. Grintone, Ekogrint, Dynamit - prod. włoskiej, Scansol - produkcji polskiej oraz wykonanych we własnym zakresie z użyciem MC lub pasty woskowej jako nośników i mieszanin wytypowanych rozpuszczalników organicznych),
 - termicznej z zastosowaniem urządzenia Leister.
9. Usuwanie wtórnych nawarstwień (przemalowań polichromii oraz złocień) metodą opracowaną w wyniku poprzedzających prób.
10. Dezynsekcja zaatakowanego przez owady drewna.
W zależności od skali zaatakowania proponuje się gazowanie obiektu.
11. Impregnacja drewnianego podłoża zniszczonego przez owady.
Proponuje się stopniowe wprowadzanie 5 - 10% roztworu Paraloidu B72 od lica ołtarza poprzez:
 - odstłonięte z nawarstwień otwory po owadach (iniekcja, „sączki”).
 - Impregnację od odwrocia ołtarzy poprzez spryskiwanie lub wielokrotne pędzlowanie. Dodatkowo rozważa się zabezpieczenia od odwrocia farbami ognioodpornymi.
 - Zanurzenie elementów niepolichromowanych, niezłoconych do wys. 1/3 grubości (zaatakowane elementy konstrukcyjne, demontowalne)
12. Usunięcie nadmiaru impregnatu z powierzchni polichromii i złocień.
13. Wzmocnienie konstrukcji podłoża (wymiana zaatakowanych belek konstrukcyjnych, wstawienie fleków, uzupełnienie ubytków w drewnie drewnem sezonowanym, zgodnym gatunkowo z oryginalnym).
14. Rekonstrukcje brakujących fragmentów wystroju snycerskiego ołtarza.
Zastosowanie drewna sezonowanego, zgodnego gatunkiem z oryginalnym, Aralditu
15. Oczyszczenie zachowanych złocień (chemicznie np. Duraglit w przypadku złocień i srebrzeń bolusowych na poler) i odzyskanie polerów

16. Uzupelnienie ubytków w warstwie zaprawy.

Proponuje się zastosowanie modyfikowanego terpentyną wenecką kitu kredowo – klejowego, ewentualnie kity krylowe o niskim stopniu kurczliwości.

17. Opracowanie kitów

18. Uzupelnienie warstwy pulmentu/ mikstionu, retusz i ewentualna rekonstrukcja złocień (złoto 23 $\frac{3}{4}$).

W przypadku przetarć proponuje się użycie złotego proszku na bazie 3% kleju króliczego; rozległe ubytki proponuje się uzupełnić płatkami.

19. W przypadku złocień mikstionowych, uzupelnienie mikstionów, wykonanie złocień złotem płatkowym i proszkowym

20. Retusz i rekonstrukcja polichromii ołtarza.

Proponuje się wykonanie retuszu scalającego imitatorskiego lub trateggio (zależności o miejsca i rozmiaru retuszu/rekonstrukcji) przy użyciu farb akwarelowych, gwaszowych, żywicznych na bazie żywicy ketonowej (firm: Maimeri, Lefranc, Charbonell, Restaurarte).

21. Zabezpieczenie warstw polichromii werniksem półmatowym, akrylowym firmy Talens (prod. Holandia) odpornym na działanie podwyższonej wilgotności.

22. Pełna konserwacja przedstawień malarskich w poszczególnych kwaterach

23. Oczyszczenie z zabrudzeń powierzchniowych zarówno lica jak i odwrocie (mechaniczne od odwrocie)

24. Konsolidacja warstwy malarskiej, Beva, Polioctan winylu. W zależności od stanu zachowania warstwy malarskiej zabieg wykonywany miejscowo przy użyciu kautera

25. Usunięcie pociemniałego i żółkniętego werniksu całościowe lub częściowe (chemicznie z zastosowaniem odpowiednio dobranych rozpuszczalników

34. Oczyszczenie oryginalnej warstwy malarskiej, usunięcie ewentualnych przemalowań (odpowiednio dobrane rozpuszczalniki). Kontrola UV.

35. Uzupelnienie ubytków w warstwie zaprawy.

Proponuje się zastosowanie modyfikowanego terpentyną wenecką kitu kredowo – klejowego. W zależności od wyników badań mikrochemicznych określających charakter warstwy zaprawy bierze się pod uwagę użycie do

uzupełnień zaprawy barwionej w masie lub podmalowanie uzupełnianych miejsc.

36. Opracowanie kitów i ich zaizolowanie

37. Założenie werniksu retuszerskiego

38. Retusze.

Proponuje się wykonanie retuszu scalającego przy użyciu farb akwarelowych, gwaszowych, żywicznych na bazie żywicy ketonowej (firm: Maimeri, Lefranc, Charbonell, Restaurarte).

39. Założenie werniksu zabezpieczającego.

40. Montaż elementów wcześniej zakonserwowanych w architekturze ołtarza.

41. Wykonanie dokumentacji konserwatorskiej - fotograficznej i merytorycznej.

DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA

Fot. 1 Ołtarz przed konserwacją

Fot.2 Kwatera dolna lewa

Fot.3 Kwatera dolna prawa

Fot.4 Kwatera górną lewą

Fot.5 Kwatera górną prawą

Fot.6 Figura Chrystusa Króla w centralnej części drugiej kondygnacji

Fot.7 Centralna część pierwszej kondygnacji z krucyfiksem i tabernakulum

Fot. 8 Procesy korozyjne po użyciu niewłaściwych materiałów w obrębie figur

Fot. 9 Ubytki warstwy malarskiej wraz z zaprawą, figury szata

Fot. 10 Procesy korozyjne szlagmetal, wtórna warstwa pozłotnicza

Fot. 11 Wtórne przezłocenia szlagmetalem i brązą detalu snycerskiego ołtarza

Fot. 12. Wtórne warstwa aluminium/ srebrzanka

Fot. 13 Zniszczenia w obrębie wtórnych warstw pozłotniczych szat

Fot. 13 Wystrój snycerski ołtarza

Fot. 14 Przechłocenia materiałami nieszlachetnymi detalu architektonicznego ołtarza

Fot. 15 Odwrocie ołtarza ze słabo czytelnymi inskrypcjami

Fot. 16 Inskrypcje dotyczące konsekracji ołtarza w partii cokołu